

Lauri Karvonen

'Grannar på skilda vägar' Fascismen i Finland i jämförande svensk belysning

Vi tackar professor Lauri Karvonen vid Åbo Akademi för tillåtelsen att återge hans fördrag.*

1. Intressanta kontraster

Trots att det närmast beror på praktiska omständigheter att Finland och Sverige behandlas i samma översikt¹ är det på många sätt intressant att diskutera länderna sida vid sida. Sverige och Finland skiljer sig nämligen i hög grad från varandra vad beträffar både 'klassisk' fascism och högerextremism under mellankrigstiden och dagens fascistiska strömningar. Olikheterna väcker stora och grundläggande frågor om högerextremismens orsaksbakgrund och dynamik och bidrar till en sund skepsis mot en del av de mest schematiska – och utbredda – föreställningarna om fascismens uppkomst och folkliga uppbackning.

Förenklat skulle man kunna säga att Finland under de första decennierna av sin självständighet upplevde betydande fascism och högerextremism. Dessa strömningar var momentant ett alltöverskuggande inslag i finländsk politik, och fascismen popularitet i termer av valframgång och organisationsmedlemskap befann sig i alla fall på europeisk medelnivå. Under efterkrigstiden har Finland möjligen varit det land i Västeuropa som haft minst känningar av nyfascism eller jämförbara rörelser. Det tidiga 1990-talets allmän-europeiska aktivering på den extrema högerkanten har för all del haft återverkningar även i Finland. De nyfascistiska grupperingar som uppstått är dock alltså jämnt försvinnande små,² och de som stiftar bekantskap med deras ledare – vare sig genom direkt kontakt eller via massmedia – tenderar att reagera med häpen munterhet.

I Sverige förekom en rad nazistiska och högerextrema grupper under mellankrigstiden, men deras betydelse låter sig inte jämföras med de finländska motsvarigheternas. Det har för all del kunnat dokumenteras att den svenska nazismen under mellankrigstiden till delar kunde bygga på en inhemska antisemitism, ultranationalism och rentav rasism, och att nazisterna hade ett vittförgrenat kontaktnät i politik och samhällsliv (främst Löow 1990). De svaga valresultaten talar dock sitt eget språk: 0.8 procent som rekord för ett nazistparti i ett riksdagsval vittnar inte om stark folklig genklang.

Mot denna bakgrund ter sig dagens massmedialt starkt uppmärksammade högerextremism i Sverige som en historisk kontrast. Inte en dag verkar gå förbi utan att man får sig till livs nyheter om rasistiskt inspirerat våld eller regelrätta nynazistiska demonstrationer. Även om dylika rafflande och 'mediavänliga' aktioner och verklig folklig massmobilisering är långtifrån samma sak, visar jämförande europeiska studier (Bjørge och Witte 1993, 12-13, 45-48) att den högerextrema aktiviteten rör sig på en klart högre nivå än i övriga Norden och att den svenska nynazismen är väl integrerad i internationella högerextremistiska nätverk.

* Föredraget ingår i Ottar Dahl, Øystein Sørensen (red). *Nazisme og nynazisme. Gammel og ny fascisme og nazisme i Norden og Europa*. Det 22 nordiske historikermøte Oslo 13 — 18 august 1994. Oslo: Historisk Institut, Universitetet i Oslo, og Den norske historiske forening (HiFo), 1995. – 107 sid.

¹ Heléne Löow, Centrum för invandrarforskning vid Stockholms Universitet, var förhindrad att delta med ett föredrag om Sverige, varför det föll på min lott att behandla bägge länderna. Jag vill här gärna tacka henne för de upplysningar om svensk forskning hon bistod mig med då jag förberedde mitt föredrag.

² Grupperna själva påstår sig ha några hundratals medlemmar. Enligt den finländska Skyddspolisens är talen kraftigt överdrivna; i verkligheten rör det sig om några tiotal individer. Jmf. City. Turku 9/93.

Kontrasterna mellan Sverige och Finland diskvalificerar effektivt alla teorier som bygger på en enkel ekonomisk determinism: 'Ekonomiska kriser ger upphov till fascism'. Länderna drabbades ungefär lika hårt av den stora depressionen i början av 1930-talet. På 1980-talet följdes länderna åt i en halsbrytande 'köpfest'; några år in på 1990-talet befann de sig bägge i sin svåraste ekonomiska kris sedan 1930-talet. Ifall man önskar peka på skillnader mellan länderna i ekonomiskt avseende, var både uppgången på 1980-talet och fallet i början av 1990-talet brantare i Finland, det land som upplevt *minst* nyfascism. Förvisso: ekonomisk kris kan öka dragningskraften hos fascismen lika väl som hos andra högljudda protesterörelser. Vilken inriktning protesten antar och hur långt den bär i termer av folklig uppslutning avgörs emellertid av *politiska* faktorer.

Det är givetvis inte originellt att peka på det geopolitiska läget som en central faktor bakom skillnader mellan svensk och finländsk politik. Icke desto mindre bör detta nämnas, då mycket av det som av kulturella och sociala skäl kunnat bli likt men blev olik just får tillskrivas utrikespolitiken.

Den ryska överhögheten över Finland förhindrade den långsamma men stadiga demokratiseringsprocess som ägde rum i Sverige under det sena 1800-talet; omvälvningarna i Ryssland 1905 möjliggjorde en demokratisering 'över en natt' i Finland 1906 i form av den radikala representationsreformen. Denna förändring var alltför hastig och genomgripande för att kunna 'smältas' av ett folk som inte tillåtit att agera fritt politiskt dessförinnan. Särskilt ödesdigert var att den radikala representationsreformen inte parades med parlamentarism: den exekutiva makten fortsatte att vara beroende av tsaren, som kunde utnämna och avskeda senaten (regeringen) oberoende av lantdagens vilja. De stora förväntningarna hos oerfarna och otåligen parlamentariker stäcktes gång på gång av till synes oöverstigliga krafter. Själva snabbheten i lantdagsreformen 1906 förklarar alltså en del av den polarisering som ju till slut tog sig uttryck i 1918 års inbördeskrig. Detta krig var i sig den centrala grogrund som mellankrigstidens finländska högerextremism uppstod på.

I Sverige hade den långsamma och gradvisa demokratiseringen däremot på ett helt annat sätt vant det politiska fältet vid kompromisser och ett längre tidsperspektiv – kort sagt politiskt tålamod. Detta tålamod är som känt en av demokratins verkliga hörnstenar.

Utrikespolitiken kommer åter in som en förklaringsfaktor då den finländska högerextremismens snabba och till synes totala försvinnande efter andra världskriget skall förklaras. 1944 års vapenstillståndsavtal innehöll en paragraf, kodifierad i 1947 års fredsfördrag mellan Finland och de allierade, varigenom ett stort antal 'Hitlerinriktade' organisationer förbjöds. Vid sidan av relativt opolitiska försvarsorganisationer försvann härigenom de egentliga fascistiska, nazistiska och ultranationalistiska grupperingarna från Finlands föreningsflora. Förutom att fascisternas omedgörliga antisovjetism som politisk linje var ohållbar i den efterkrigstida situationen, var organisationerna alltså direkt lagstridiga. Några egentliga 'utrensningar' mot enskilda fascister företogs inte, men den juridiska och politiska begränsningen var tillräcklig för att ta död på eventuellt intresse på organiserad revanschism.

I Sverige fick däremot de fascistiska organisationerna fortsätta sin verksamhet, låt vara på en efterkrigstida marknad där efterfrågan inte var överhövan stor. Icke desto mindre har detta förhållande inneburit en viss organisatorisk kontinuitet i Sverige; till vissa delar lever den svenska fascismen idag i obruten tradition.

Även den dagsaktuella bilden kan sättas in i ett politiskt, till en del utrikespolitiskt orsakssammanhang. Att den nyfascistiska aktiviteten rör sig på en betydligt högre nivå i Sverige beror

givetvis till stor del på den generösa svenska utlännings- och flyktingpolitiken. Detta konstaterande är i sig tämligen banalt. Mera sällan tänker man på varför länderna fört så markant olika politik. Här menar jag att man återigen inte bör bortse från utrikespolitiken.

En central ingrediens i den finländska flykting- och utlänningspolitiken under kalla kriget var en fruktan för mängder av flyktingar och asylsökande från Sovjetunionen. En liberal politik mot dessa skulle ha blivit en i högsta grad besvärande omständighet för utrikespolitiken österut, medan en negativ särbehandling av sovjetflyktingar skulle ytterligare ha underblåst de västliga föreställningarna om 'finlandisering'. Alltså valde man att föra en utlännings- och flyktingpolitik som var lika restriktiv i alla väderstreck. Därigenom kom nyfascismen i Finland att berövas ett av sina allra effektivaste vapen; det har helt enkelt inte gått att trovärdigt skylla de centrala samhällsproblemen – arbetslöshet, bostadsbrist – på den lilla skara utlänningar som funnits i landet. När en viss fascistisk aktivering slutligen skedde i Finland i början av 1990-talet, föregicks den av förändringar både i Finlands förhållande till sin östra granne och i själva flyktingpolitiken. Regeringen i Helsingfors deklarerade klart att 1947 års fredsfördrag inte längre kunde ses som ett lika bindande dokument som tidigare. Samtidigt skedde en försiktig men icke desto mindre tydlig liberalisering av den finländska flyktingpolitiken.

Historia och samhällsvetenskap skall studera verkligheten, och tyngdpunkterna inom forskningen dikteras av denna. När det gäller finländsk högerextremism betyder detta att en forskningsöversikt i sin helhet måste gälla studiet av mellankrigstidens politiska och sociala strömningar. Beträffande dagens högerextremism i Finland finns enbart spridda journalistiska inlägg samt studentarbeten av det mindre formatet att tillgå. Större vetenskapliga projekt befinner sig på sin höjd på planeringsstadiet.

I Sverige finns däremot studier av såväl mellankrigstidens fascism och nazism som av dagens nyfascistiska strömningar och grupperingar. Forskningen om den 'klassiska' fascismen under mellankrigstiden är inte lika omfattande som i Finland. Vad gäller modern högerextremism har emellertid flera viktiga steg redan tagits i Sverige.

2. En kort forskningsöversikt

Finland

Högerextremismen i mellankrigstidens Finland kan inledas i fyra huvudfaser, mellan vilka givetvis finns en mängd kopplingar såväl på organisations- och individplanet som i ideologiskt och politiskt avseende. Man kan för det första tala om en 'efteraktivism', en starkt antirysk och antidemokratisk strömning genast efter 1918 års inbördeskrig. Den bars upp av grupper av 'vita' aktivister från det segerrika kriget. I deras strävanden kombinerades planer på fälttåg mot sovjetregeringen med ett motstånd mot det demokratiska statskicket som åter höll på att etableras i det egna landet.

Några år in på 1920-talet organiserade sig en ultranationalistisk rörelse särskilt på studenthåll, med centrum i AKS, det Akademiska Karelen-Sällskapet ('Akateeminen Karjala-Seura'). Den tändande gnistan låg i Dorpat-fördraget med Sovjetunionen, varigenom Finland avstod på planerna på att införliva ryska områden med karelsk och annan finskbesläktad befolkning. AKS fann emellertid snart en annan inriktning för verksamheten, i och med att sällskapet kom att bli ett centrum för den 'äktfinska' politiken, riktad mot landets svensktalande befolkning.

1929/30 uppstod en ny och betydande tyngdpunkt inom finländsk högerextremism. Då uppkom Laporörelsen ('Lapuan liike'), först i form av en allmän antikommunistisk front inom lagens

råmärken, sedan som en alltmer våldsam och klarare fascistisk rörelse. Det var under 'Lappoåren' 1930-32 som högerextremismen blev en verkligt inflytelserik kraft i finländsk politik och hade en bred folklig uppslutning. Lapporörelsen lyckades inte störta demokratin i Finland, men den skakade samhällsordningen i grunderna och tvingade riksdagen att anta de s.k. 'kommunistlagarna'; dessa var onekligen en inskränkning på de demokratiska rättigheterna, och de tvingade kommunisterna under jorden ända fram till 1944. Historiens ironi var fullständig då delar av samma lagstiftning användes mot Lapporörelsen själv efter det s.k. Mäntsäläupproret i februari-mars 1932. Både regeringen och särskilt president Svinhufvud hade dessförinnan visat långtgående förståelse för Lappo. Nu var emellertid rörelsen så extrem och våldsam att myndigheterna inget val hade; samtidigt var kulmen klart passerad var gällde högerextremismens folkliga uppbackning.

Den sista fasen, som varade till 1944, kännetecknades av mera programmatisk fascism med klara internationella förebilder. IKL, *Isänmaallinen kansanliike* ('Fosterländska folkrörelsen') uppvisade med sina uniformer och korporativistiska program klar påverkan från Italien. Med sina 8.3 procent av rösterna i 1936 års riksdagsval var IKL ett medelstort europeiskt fascistparti, men effektivt avskilt från faktiskt inflytande i den finländska politiken. De nationalsocialistiska grupperingar som förekom samtidigt med IKL var naturligtvis i än högre grad imitationer av tyska förebilder; de förblev små, splittrade och fullständigt utan politiskt inflytande.

Forskningen kan i sina huvuddrag sägas ha följt dessa faser. Den är vid det här laget omfångsrik och vittförgrenad, och det är omöjligt att inom förhandenvarande ram göra alla forskare rättvisa. Nedan berörs de centrala arbetena med några korta penseldrag.

Det viktigaste arbete som belyser samtliga faser av finländsk högerextremism är alltså Marvin Rintalas 'Three Generations: The Extreme Right-Wing in Finnish Politics' (Rintala 1962). Det är f.ö. på sätt och vis betecknande att ett dylikt översiktligt standardverk om finländsk politik är skrivet av en utländsk forskare (låt vara med finländska anor). Rintala opererar med den s.k. generationsteorin, varvid han söker föra de olika faserna av högerextremism tillbaka på de centrala individernas politiska generationstillhörighet. I någon mån ger denna teoretiska utgångspunkt behandlingen av det empiriska stoffet en schematisk prägel. På många punkter är Rintalas resonemang emellertid trovärdiga och bestickande. En viss 'ungfinsk' eller liberal tendens präglar emellertid hela framställningen; Rintala försöker inte på något sätt dölja sin beundran för republikens förste president K.J. Ståhlberg, en av Lapporörelsens mäktigaste motståndare.

Tack vare bredden i Rintalas framställning och grundligheten i det empiriska hantverket framstår 'Three Generations' alltså som ett standardverk om finländsk högerextremism. Att boken är skriven på engelska är härvid särskilt värdefullt.

Forskningen kring den 'efteraktivistiska' perioden förknippas med Helsingforshistorikern Martti Ahti. I sin avhandling 'Salaliiton ääriiivat' (Konturerna av en konspiration) studerar han den högerradikalism och aggressiva Rysslandspolitik som representerades av grupper av 'vita' aktivister från 1918 års inbördeskrig (Ahti 1987). Efteraktivismen var både historiskt och på person- och organisationsplanet den tredje och sista fasen i en handlingsorienterad finländsk tradition, som uppstod i samband med mordet på den hatade ryske generalguvernören Bobrikov 1904 och fördes vidare av jägarrörelsen ett decennium senare.

Ahti kom in på sitt ämne då han av en slump bokstavligen råkade snubbla på dittills okänt dagboks- och dokumentmaterial. Det som rullades upp då materialet genomgicks var en bild av en långtgående underjordisk aktivitet riktad mot Sovjetunionen samt mot det demokratiska

statsskicket i Finland. Mest uppmärksamhet och kritik har Ahti mottagit på grund av den roll han tillskriver Mannerheim i dessa hemliga processer. Den vite generalen – 'Andersson' på aktivisternas kodspråk – var tilltänkt som statsöverhuvud i ett auktoritärt styrt Finland. Han höll sig väl underrättad om aktivisternas planer, men lät sig aldrig bindas till dem på ett alltför graverande sätt.

I en senare bok (1990) betitlad 'Kaappaus?' (Kupp), behandlar Ahti tre situationer under mellankrigstiden där ett kupphot från den extrema högern förelåg. Boken kastar ytterligare ljus på aktivisternas och den övriga extremhögerens agerande.

Huvuddelarna i Ahtis forskning har sammanfattats i en svenskspråkig volym kallad 'Aktivisterna och Andersson' (1991).

Risto Alapuros avhandling i sociologi om det Akademiska Karelen-Sällskapet (1973 A) är det tyngst vägande bidraget kring den ultranationalism som i första hand bars upp av studerande vid Helsingfors Universitet. Alapuro undersöker både det idémässiga innehållet i AKS verksamhet och deltagarnas sociala karaktäristika. Av uppenbar vikt var det faktum, att studentgenerationen efter första världskriget var den första där de breda folklagren – främst bönderna – hade en central ställning. En artikel publicerad på engelska samma år som avhandlingen återger en del av Alapuros centrala resultat (Alapuro 1973 B).

Den som mest ingående studerat Lapporörelsen är Ahtis studiekamrat och forskarkollega Juha Siltala. I sin doktorsavhandling (1985) 'Lapuan liike ja kyyditykset 1930' (Lapporörelsen och skjutsningarna 1930) ger han både en grundlig översikt över Lapporörelsen i stort och en minutiös beskrivning av dess aktivitet under det våldsmättade året 1930. Undersökningen fokuserar särskilt på de så kallade skjutsningarna, enleveringarna av kommunister och kända Lappomotståndare, vilka kördes till ryska gränsen under hotelser och misshandel. Avhandlingen är spännande och flyhänt skriven och visar den tidigare aktivismens betydelse för dessa då; jägarrörelsens organisatoriska nätverk spelade en central roll. Boken som helhet är det närmaste man hittills kommit till ett standardverk om Lapporörelsen. Desto mera beklagligt är att undersökningen enbart föreligger i finsk språkdräkt.

Detsamma gäller dessvärre även standardverket om IKL.³ Mikko Uolas 'Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932-1944' (Det blåsvarta brödraskapet. Fosterländska folkrorelsen 1932-1944) (1982) erbjuder en systematisk och tämligen heltäckande kartläggning av IKLs ideologi, organisation och aktivitet. Som analytisk undersökning är boken inte särskilt märklig – den närmar sig stundom ett rätt populärt tonfall – men den är klar och redig och representerar en imponerande arbetsinsats.

Än mera minutiös är Henrik Ekbergs doktorsavhandling (1991) 'Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932-1944'. Avhandlingen kartlägger de rent nationalsocialistiska grupperingar som förekom i Finland under perioden; samtliga av dessa grupper levde i skuggan av IKL och hade små chanser att slå igenom på den extrema högerkanten, för att inte tala om det politiska livet i stort. Ekbergs arbetsinsats imponerar stort, men den något omotiverade kronologiska uppläggningsen gör att läsaren lätt förlorar skogen för träden. Då avhandlingen föreligger på svenska utgör den hur som helst en värdefull källa för den nordiska forskningen om högerextremism.

Utöver ovannämnda författare finns det en lång rad forskare som behandlat diverse aspekter på finländsk högerextremism. Lauri Hyvämäki (särskilt 1971) och Toivo Nygård (1982) har behand-

³ Karvonen 1988 innehåller emellertid en översikt på engelska där både Siltalas och Uolas arbeten ingår i underlaget.

lat tematiken ur en mängd olika synvinklar. Matti Klinge (1972) har diskuterat högerextremismens idéhistoria. Lauri Karvonens valekologiska analyser kan också nämnas (1988).

Som helhet karaktäriseras den finländska forskningen om mellankrigstidens fascism och högerextremism av såväl bredd som djup. Till stora delar imponerar den genom både kvalitet som kvantitet. En stor svaghet ligger dock i att väsentliga delar av denna litteratur enbart föreligger på finska. Det finns ett uppenbart behov av en engelskspråkig översikt som även täcker in den omfattande forskningen under de två senaste decennierna.

Sverige

Av orsaker som behandlades i första delen av denna översikt kom den svenska fascismen under mellankrigstiden att bli både kvantitativt mera begränsad och kvalitativt annorlunda än den finländska. Med det sistnämnda uttrycket menar jag helt enkelt att den historiska bakgrunden och de politiska förhållandena gjorde att det uppstod betydande former av högerextremism på inhemsk grund i Finland. Nu kan man givetvis mena att flera av strömningarna i Sverige – t.ex. den 'nysvenska tanken' – dock på många sätt anknöt till landets egen historia. Icke desto mindre vilar den en tung air av *imitation* över mellankrigstidens svenska fascism som helhet. I klart större utsträckning än vad fallet var med Finland gick de svenska rörelserna tillbaka på utländska förebilder; det var den tyska nazismen som i mångt och mycket präglade den svenska högerextremismen under mellankrigstiden.

Forskningens omfång i Sverige motsvarar ungefär fascismens relativa styrka jämfört med Finland. Flera tungt vägande bidrag finns att tillgå, men om man bortser från mindre arbeten och journalistiskt eller politiskt färgade texter finns alltså tre huvudsakliga författarnamn.

Eric Wärenstams bok om fascismen och nazismen i Sverige 1920-1940 (1970) kan sägas representera det första steget i riktning mot en vetenskaplig analys av högerextremismen under mellankrigstiden. Författaren behandlar i stort sett alla högerextrema och fascistiska grupperingar av någon betydelse som var verksamma under denna period. Uppläggningsen är kronologisk och det empiriska källunderlaget omfattande och mångskiftande. Författarens centrala tes kan sägas vara att jordmånen för fascism och nazism var dålig i Sverige. Det svenska samhället var tämligen oemottagligt för antisemitism och rasism. Dessutom försvagades fascistgrupperna av en långtgående inbördes splittring. Fascisternas antikommunism snarare än rastänkande attraherade ett visst folkligt stöd, men med tiden blev fascistgrupperna i det närmaste totalt isolerade från den svenska politikens huvudström.

Wärenstam har också analyserat en högerradikal strömning av relativt stor potentiell betydelse i Sverige, nämligen den ideologiska strömkantringen inom Sveriges Nationella Ungdomsförbund/Sveriges Nationella Förbund 1928-34. Högerpartiets ungdomsförening rörde sig under dessa år i en allt klarare fascistisk riktning och intog en antidemokratisk och rasistiskt färgad hållning. Förbundet kom slutligen att bryta med moderpartiet och därigenom förlora en viktig potentiell påverkningskanal i etablerad svensk politik. Partiledaren Arvid Lindman tillskrivs en central roll då högern tog avstånd från nationalsocialismen (Wärenstam 1965).

Ulf Lindströms statsvetenskapliga avhandling – publicerad förkortad i bokform 1985 -tar fasta på det faktum att fascismen i Sverige, Norge och Danmark förblev klart svagare än i Europa i stort. Svaret på frågan varför så var fallet söker han ge genom att analysera såväl de centrala historiska processerna – stats- och nationsbyggnad, politisk mobilisering – som sociala och politiska strukturer samt det omgivande samhällets reaktioner på den fascistiska utmaningen. Lindström följer den komparativa logiken och arbetar med ett varierande, både kvantitativt och kvalitativt

material. Bland de förklaringar han fäster särskilt avseende vid är borgerskapets och arbetarklassens politiska organisering (splittring respektive moderation) samt de 'röd-gröna' krisuppgörelserna centrala. Lindströms avhandling är en stramt hållen och elegant komparativ analys, som tilldragit sig välförtjänt internationell uppmärksamhet.

Det hittills största enskilda steget i forskningen kring svensk fascism togs 1990, då Heléne Lööw disputerade på avhandlingen 'Hakkorset och Wasakärven'. Avhandlingen, som analyserar nationalsocialismen i Sverige 1924-1950, kännetecknas av en mycket hög omfattningsmässig ambitionsnivå; det är talande att boken omfattar över fem hundra tätt tryckta sidor. Här studeras svensk nazism ur en mängd olika synvinklar: förhållandet till övriga Norden och Tyskland, organisationernas uppbyggnad, verksamhetens finansiering, propagandans utformning och innehåll, ideologi och program, medlemmar och funktionärer, myndigheternas syn och reaktioner, organisation och aktivitet på lokal och regional nivå. Lööw vänder sig på några viktiga punkter mot Wärenstams och Lindströms 'immunitetstes'. Hon menar att högerextremismen hade väsentligt flera anhängare än man tidigare trott. Vidare framhåller hon att det fanns något av en tradition av antisemitism och officiellt sanktionerat rastänkande i Sverige; detta gav extremhögern en grund att bygga på i dess propaganda.

Även om Lööws huvudteser fortsätter att väcka delade meningar bland svenska historiker är det svårt att förneka betydelsen av den forskningsinsats hennes avhandling representerar. Dess systematik gör också att den fungerar utmärkt som faktakälla för den som vill fördjupa sig i något delområde inom studiet av svensk fascism. Icke desto mindre kan det påpekas att Lööws kvantitativt stora ambitioner är en källa till vissa kvalitativa svagheter. Då hon försöker omfamna ett vidsträckt tematiskt område får det analytiska och resonerande ofta ge vika för det deskriptiva och redovisande. Vissa av kapitlen hade kanske kunnat utelämnas och publiceras som fristående specialstudier (särskilt de kapitel som gäller myndigheternas agerande visavi nationalsocialisterna).

Ett par viktiga studier tangerar den mellankrigstida fascismen i Sverige utan att ha den som primär fokuseringspunkt. Rolf Torstendahls 'Mellan nykonservatism och liberalism' (1969) behandlar idéströmningar i de svenska höger- och bondepartierna från 1918 till 1934. Bland annat nationalismens olika skiftningar intar en viktig plats i denna analys, som med fog kan betecknas som en klassiker i studiet av mellankrigstidens Sverige. Louise Drangels avhandling 'Den kämpande demokratin' (1976) studerar den antinazistiska debatten och opinionsbildningen i Sverige under krigsåren.

Heléne Lööws avhandling löper som sagt fram till 1950, vilket i sig visar hur den nationalsocialistiska verksamheten i motsats till fallet Finland överlevde den omedelbara efterkrigstiden. Det föll sig därför naturligt att följa upp den svenska högerextremismens fortsatta öden, vilket hon mycket riktigt gjort med en häpnadsväckande energi och avundsvärd produktivitet. Hon har på några år stigit fram som den självklara experten på svensk nazism och högerextremism, gammal lika väl som ny. Forskningen kring dagens våldsamma aktionsgrupper har inneburit en beaktansvärd risk för hennes egen säkerhet – kontrasten mot den gängse bilden av historikern som botaniserar på dammiga arkiv kunde knappast bli större.

Lööw har producerat en lång rad skriftliga arbeten om svensk nynazism samt igångsatt flera forskningsprojekt på området. Här skall några av de viktigaste nämnas.

Mycket av det högerextrema tankegodset har efter andra världskriget s.a.s befunnit sig under jorden; att torgföra rasistiska och nazistiska ideer offentligt ansågs länge riskabelt eller rentav omöjligt. Utanför offentlighetens rampljus har sådana tankegångar dock cirkulerats under hela

efterkrigstiden. En viktig fokuseringspunkt för Lööws forskning har just varit den rasideologiska och nationella undergroundvärldens politiska tankegod. Bokmanuset 'Kampen som livsform' behandlar denna tematik under perioden 1950-1993.

Projektet 'Främlingsfientlighet och motreaktion' har pågått 1990-94. Här berörs den ideologiska och organisatoriska utvecklingen av de svenska nationalsocialistiska, fascistiska och extrem-nationalistiska grupperingarna efter 1945. En central fråga gäller dynamiken bakom de olika utvecklingsfaserna, främst frågan om varför detta fenomen blossar upp under 1980-talet. Förutom det ideologiska arvet, medlemskårens struktur och motiv bakom anslutningen till dylika rörelser tar projektet upp budskapets genomslagskraft i det omgivande samhället samt samhällets sätt att reagera på nazism och ultranationalism. En mängd aktörer granskas här: myndigheter, etablerade politiska partier, intresseorganisationer, hjälporganisationer, kyrkan samt organisationer av typen Stoppa Rasismen. Även detta projekt har producerat en rapport av bokformat, som t.v. föreligger i manuskript.

Fascistiska rörelser runtom i världen har kännetecknats av manlig dominans i dubbel bemärkelse. Å ena sidan har de i likhet med andra aktionsorienterade grupper haft en betydande manlig övervikt bland sina medlemmar och sympatisörer. Å andra sidan har de företrätt en kvinnosyn som utan överdrift kan stämplas som reaktionär: kvinnans roll begränsas till att vara maka, mor och vårdarinna. Projektet 'Tant Brun' som tar upp nationella, nationalsocialistiska och rasideologiska grupper 1919-1994 tar fasta på bägge dessa aspekter. Dels skärskådas de fascistiska kvinnorna själva, deras föreningsaktiviteter, sociala tillhörighet, ideologi och motiv till att ansluta sig till grupperna. Dels studeras de nationalsocialistiska, fascistiska och högerextremistiska partiernas syn på kvinnan, vilka bilder av kvinnligt respektive manligt som förmedlats och hur dessa betraktelsesätt sett sig i jämförelse med kvinnornas egen världsbild och målsättningar.

Av Lööws övriga forskning kan därutöver det s.k. Sjöboprojektet nämnas. Projektet leds av professor Göran Rystad i Lund. Sjöbo kommun i Skåne blev känd på 1980-talet genom sitt organiserade lokala flyktingmotstånd; socknen har även en lång tradition som högerextremt styrkefäste.

Vad gäller övrig forskning pågår i Sverige f.n. ett par avhandlingsprojekt av stort intresse. Henrik Bachner, idéhistoriska institutionen vid Lunds Universitet, arbetar på en avhandling om anti-semitism i Sverige efter andra världskriget. Begreppsparat antisemitism-antisemitism står centralt i denna analys. Stéphane Bruchfeld, verksam vid litteraturvetenskapliga institutionen i Stockholm analyserar historierevisionismen efter andra världskriget. Här ägnas receptionsproblematiken särskild uppmärksamhet.

3. Avslutning

Den svenska forskningen om fascism och nazism under olika perioder är aktiv och dynamisk, men bygger på relativt få personers insats. Den finländska expertkåren på området är bredare, men forskningen har hittills endast gällt mellankrigstiden. Såsom ovan framhölls reflekterar dessa forskningsprofiler i hög grad fascismens och nyfascismens faktiska ställning i länderna.

En kombination av en rad faktorer kan dock komma att ge de än så länge obetydliga nyfascistiska grupperna i Finland luft under vingarna. Sovjetunionens sönderfall och försvinnande ändrade radikalt de yttre förutsättningar som ovan betecknades som viktiga för finländsk politik i stort och icke minst för den extrema högerns position. Finlands medlemskap i Europeiska Unionen kommer troligen att underblåsa extrema nationalistiska reaktioner; EU är förhatligt för nyfascister överallt i Europa. Den stadiga – om ock i västeuropeiska termer långtifrån dramatiska – ökningen

av antalet flyktingar i Finland utgör ett viktigt bränsle för extrem nationalism. Vidare är den ekonomiska krisen i Finland så djupgående och allvarlig att någon form av extrema politiska reaktioner ter sig sannolik. Till dessa faktorer får man också lägga en spridningseffekt från övriga Europa; den högerextrema aktiviteten och den massmediala uppmärksamhet denna får runtom i vår världsdel gör att nynazismen i någon mån kommit att uppfattas som en modevåg bland ungdomen.

Kommande forskning får därför sannolikt ta grupper såsom 'Det fosterländska folkförbundet', 'Det nationaldemokratiska partiet', 'Det arisk-germanska brödrskapet' och 'Det nationella radikalpartiet' på i varje fall något större allvar än vad man hittills förmått göra.

Anförd Litteratur

Ahti, Martti (1991), *Aktivisterna och Andersson. Konspirationer och krigsplaner*. Helsingfors, Schildts.

Ahti, Martti (1990), *Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921. Fascismin aave 1927. Mäntsälän kapina 1932*. Helsinki: Otava .

Ahti, Martti (1987), *Salaliiton ääriviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918-1919*. Espoo: Weilin+Göös.

Alapuro, Risto (1973 A), *Akateeminen Karjala-Seura. Y lioppilasliike ja kansa 1920 ja 1930-luvulla*. Helsinki: WSOY.

Alapuro, Risto (1973 B), 'Students and National Politics: A Comparative Study of the Finnish Student Movement in the Interwar Period', *Scandinavian Political Studies* 8 (1973).

Bjørge, Tore och Rob Witte (red.) (1993), *Rasistisk vold i Europa*. Oslo. Tiden Norsk Forlag. City, Turku, 9/93.

Drangel, Louise (1976), *Den kämpande demokratin: En studie i antinazistisk opinionsrörelse 1939-1945*. Avhandling vid Stockholms Universitet, Serie: Sverige under andra världskriget. Stockholm.

Ekberg, Henrik (1991), *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932-1944*. Ekenäs: Schildts.

Hyvämäki, Lauri (1971), *Sinistä ja mustaa. Tutkielmia Suomen oikeistoradikalismista*. Helsinki: Otava.

Karvonen, Lauri (1988), *From White to Blue-and-Black. Finnish Fascism in the Inter-War Era*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

Klinge, Matti (1972), *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. Porvoo: WSOY.

Lindström, Ulf (1985), *Fascism in Scandinavia 1920-1940*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Lööv, Hekne (1990), *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924-1950*. Avhandling vid Historiska institutionen vid Göteborgs Universitet. Munkedal.

Nygård, Toivo (1982), *Suomalainen äärioikeisto maailmansotien välillä. Ideologiset juuret, järjestöllinen perusta ja toimintamuodot*. Jyväskylä: Studia Historica Jyväskyläensia.

Rintala, Marvin (1962), *Three Generations: The Extreme Right Wing in Finnish Politics*. Bloomington: Indiana University Press.

Siltala, Juha (1985), *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Helsinki: Otava.

Torstendahl, Rolf (1969), *Mellan nykonservatism och liberalism: Idébrytningar inom Högern och Bondepartierna 1918-1934*. Stockholm: Studia Historica Upsaliensia.

Uola, Mikko (1982), *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932-1944*. Helsinki: Otava.

Wärenstam, Eric (1970), *Fascismen och nazismen i Sverige 1920-1940: studier i den svenska nationalsocialismens, fascismens och antisemitismens organisationer, ideologier och propaganda under mellankrigsåren*. Stockholm.

Wärenstam, Eric (1965), *Sveriges Nationella Ungdomsförbund och Högern 1928-1934*. Avhandling vid Uppsala Universitet. Stockholm.

Av Karvonen se även boken [Fascismen i Europa](#) (finns på marxistarkivet)